

# Judasgestalterna i kyrkan i DDR

*af Johan Sundeen*

År 1971 utkom en av eftervärlden föga observerad bok med titeln *Revolutionen i Sattland*. I denna roman skildrar pseudonymen F. J. Nordstedt (den konservative prästen Christian Braw) ett baltiskt drama på västeuropeisk mark. Verklighetsbaserade företeelser som förföljelse av kristna, kollaboratörer och heroiskt motstånd personifieras av en präst, socialistiska aktivister respektive en industriidkare. Föga torde författaren, då han på bokens baksida ställde frågan ”Kan vi leva trygga för stormakternas maktsträvan?”, kunnat ana att hans eget hem, hans barns uppväxtmiljö, skulle dras in i kalla krigets drama.

Den som sträckte totalitarismens tentakler in i familjens bostad hette Aleksander Radler och var Christian Braws kollega vid teologiska fakulteten vid Lunds universitet. I början av 2010-talet identifierades Radler – som ironiskt nog hade innehått en professur i etik – som IM Thomas i rester av Stasis akter som räddades undan dokumentförstörare och bensinångor. Numera framlever han sina dagar som lekman i en församling i Svenska kyrkan, vars kyrkoherde är hans hustru och före detta assistent från tiden som Stasilanserad professor i DDR!

Om Aleksander Radler och tiotalet andra kyrkliga medarbetare i den östtyska polisstatens övervakningsmaskineri har Christian Braws dotter Elisabeth Braw, som är verksam som försvars- och säkerhetspolitisk analytiker i London, skrivit en journalistisk framställning *God's Spies: The Stasi's Cold War Espionage Campaign Inside the Church*. Hennes stora prestation är att ha fått tillgång till de i prästkappa uppträdande Judasgestalternas uppdragsgivare, chefen för Departement XX/4 – Joachim Wiegand. Trots den ideologiska klyftan till sitt intervjuföremål lyckades Elisabeth Braw etablera en förtroendefull relation till Wiegand och få honom att dela med sig av åtskilliga fakta och perspektiv från insidan, även om han alltjämt skyddar många av totalitarismens springpojkar. Wiegand låter sig inte, skriver Braw, luras till att dela med sig av sina kunskaper om fall som ännu inte har blivit belysta i offentligheten.

Det är lätt att med Elisabeth Braw förvåna sig över att Stasis bitvis spektakulära operationer i kyrkor och kristna organisationer inom och utom DDR:s gränser har

tilldragit sig så pass begränsad uppmärksamhet utanför Tyskland. Med sin populära framställningsform visar författaren att denna del av kalla krigets historia kan göras lättillgänglig och är av intresse för långt fler läsare än de med eget kyrkligt engagemang. Den thrillerlika spänningsfaktorn är hög i de kapitel som handlar om hur en Stasi-medarbetare – till KGB-kollegornas stora förtjusning – lyckades lura skjortan av evangeliserande organisationer som Ljus i Öster och Open Doors, och därmed slå sönder nätverk som smugglade in biblar bakom Järnridån.

Den marxist-leninistiska förtryckarapparatens kamp mot Jesu Kristi lärjungar fick konsekvenser långt utanför kyrkportarna. Elisabeth Braw belyser bland annat hur en kyrkobaserad Staisagent tog sig in i dissidentkretsarna kring Charta 77 i det socialistiska broderlandet Tjeckoslovakien. En prästkrage runt halsen visade sig kunna öppna många dörrar som annars hade förblivit stängda. På liknande sätt förhåller det sig med följderna av de östeuropeiska säkerhetstjänsternas framgångsrika infiltration av den ekumeniska internationalen Kyrkornas världsråd. Organisationen var under decennier en viktig spridare av antiamerikanska och västfientliga budskap.

De USA-kritiska och prokommunistiska strömningarna inom den ekumeniska rörelsen växte inte enbart fram genom infiltratörernas verksamhet utan var också en följd av aktiviteter bland kyrkliga aktörer i västvärlden som vurmade för kristen-marxistisk dialog, blodbesudlade så kallade befrielse-rörelser i tredje världen samt en fredspolitik som vann gillande i Östberlin och Moskva. Företeelsen var utbredd i Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Den frispråkige författaren och ortodoxe prästen Bengt Pohjanen har skrivit att de svenskkyrkliga ”biskoparnas [...] entusiastiska hyllningar till diktaturerna endast överträffas av den svenska författarkåren. Biskop Ytterberg förstod ännu 1993 stalinismen. Biskop Jonas Jonson upphöjde Mao och prisade det kommunistiska styret i Kina, när det var som värst. Biskop Lars Carlzon uttryckte så sent som 1990 sin beundran för DDR. Hellsten citerade gärna Mugabe. Förhållandet mellan DDR och den ekumeniska rörelsen är i likhet med frågan om Östtysklands infiltration av kristna fredsgrupper i Väst ett tema som hade kunnat ha ägnats större uppmärksamhet i *God's Spies*.

I åtminstone ett avseende låter sig Elisabeth Braws bild av ett relativt svagt intresse för Kyrk-Stasi diskuteras. Det gäller den svenska anknytningen. Fallet Aleksander Radler i synnerhet men också Svenska kyrkans kontakter med DDR i stort har varit föremål för

en omfattande publicitet, såväl i massmedierna, populärlitteratur som forskningsbaserade arbeten. Att döma av framställningen och de ganska sparsamma referenserna i *God's Spies* har inte Elisabeth Braw i någon större utsträckning använt sig av till exempel Birgitta Almgrens studier eller Cristoph Anderssons skildring av den hemlighetsfulle Stasiprästen i Burträsk. Det kan givetvis förklaras av att hennes läsekrets är internationell, men eftersom fallet Radler är en bärande del av framställningen hade svenskt material kunnat verka berikande på helheten. En skandinavisk läsare hade också önskat sig en skildring av ett besök i Lund, motsvarande de som Elisabeth Braw med framgång bjuder på från många tyska städer. Miljöskildringar och personporträtt är grenar som Elisabeth Braw behärskar fullödig, kanske kan några kompletterande platsbesök på svensk jord göras inför en utgåva på författarens modersmål? Den som då och då rör sig i teologiska kretsar i Lund samlar ganska omgående på sig diverse minnesbilder av IM Thomas. Ett annat önskemål inför en utgivning på svenskt förlag vore tillkomsten av ett personregister.

Viljan att tränga in i personliga öden, att komma såväl förövare och offer nära torde vara en förklaring till att Elisabeth Braw har gjort frågan om de kyrkliga förrädarnas motiv till ett av bokens huvudteman. Bland bevekelsegrunderna ryms begär efter att göra karriär i kyrka och vid universitet, rena hämndaktioner, vilja att få del av Stasis silverpengar samt brinnande kommunistisk övertygelse. I de intressanta slutavsnitt som handlar om Judasgestalternas liv efter murens fall möter vi en Stasimedarbetare vars motiv var av det sistnämnda slaget. Gerd Bambowsky (IM Gerd) ledde sålunda på 1990-talet en kristen grupp inom Det socialistiska enhetspartiets arvtagare i det återförenade Tyskland.

Återigen finns det skäl att dra paralleller till svensk verklighet. Efter ett föredrag om min bok *68-kyrkan: Svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965–1989* i Lund för ett par år sedan blev jag approcherad av en före detta styrelsemedlem i Vänskapsförbundet Sverige-DDR. Han vittnade om hur tårar föll i förbundets innersta krets i takt med att murstenar hackades loss i Östberlin av frihetslängtande tyskar. Att ingen sörjde murens fall är en myt som gamla sympatisörer till regimen med framgång har lyckats sprida. Den bland så kallade progressiva kristna högt respekterade biskop Lars Carlzon arbetade tillsammans med sin företrädare som ordförande i nämnda frontorganisation, utbildningsideologen och författaren Stellan Arvidson, för att återupprätta ”DDR:s goda namn” efter 1989.

Frågan om biskopsutnämningar tillhörde de som intresserade Aleksander Radler. En kyrkohistoriker vid Lunds universitet, vars specialintresse var biskopsutnämningar, noterade att Radler påfallande ofta ville få del av dennes bedömningar om vem som skulle hamna på stolen i Västerås, Skara eller Strängnäs. Att få DDR-vänligt folk att klättra på den kyrkliga karriärstegen var ett viktigt mål för Kyrk-Stasi, att få in regimvänliga artiklar i kristen press ett annat.

Den danske folkekirken fanns i likhet med Svenska kyrkan på Stasis radar. Så pass nyligen som i november 2019 berättade sognepresten Kaj Bollmann i *Kristeligt Dagblad* om hur han till följd av sina kontakter med kristna i DDR övervakats av den östtyska säkerhetstjänsten. Bollmann tilldrog sig Stasis intresse också till följd av att han var engagerad i en fredsrörelse som kritiskt uppmärksammade inte bara USAs utan också Sovjets atomvapen, och som såg mänskliga fri- och rättigheter som en förutsättning för fred. Han utsattes vid tillfälle för ett värvningsförsök från DDR:s ambassad i Köpenhamn. Efter murens fall följde han spåren efter sin egen person i den östtyska polisstatens bevarade arkiv:

*Jeg søgte om aktindsigt i mine stasi-akter, da det blev muligt. Der var en ordentlig bunke, der blandt andet afslørede, at jeg ikke blot var blevet overvåget i DDR, men også i præstegården på Svanevej, hvor de havde taget bilnumre og fotos af helt sagesløse besøgende i præstegården i en periode. Det var udtryk for den paranoia, der rammer et system, der er bange for sine egne borgere.*

Det är ett talande faktum att den regim som reste den ”anti-fascistiska skyddsvallen” på flera sätt gick i Tredje rikets fotspår när det gäller kampen mot kyrkan. Även om Elisabeth Braw vid upprepade tillfällen understryker att Kyrk-Stasis chef Joachim Wiegand var en man med jämförelsevis mjuka nypor, hörs ekot från 1930-talets kyrkokamp i bland annat den östtyska statens förföljelse av evangeliska ungdomsorganisationer och infiltration av prästutbildningar. I Tredje riket såväl som DDR var kyrkan en av få samhällsinstitutioner som det totalitära maskineriet inte helt hade lyckats lägga under sig. Därför blev hon en attraktiv plats för oppositionella i stort. Elisabeth Braw ger exempel att på människor sökte sig in i pastorsrollen för att få viss rörelsefrihet i förhållande till Erich Honeckers knektar.

I det drama som Elisabeth Braw metaforiskt gestaltar som en dragkamp mellan Karl Marx och Jesus Kristus visade sig den senare vara starkast. Den evangeliska kyrkan och från densamma utgående fredsdemonstrationer bidrog påtagligt till att få DDR på fall. Någon har sagt att Stasis misstag var att organisationen inte förstod vem den egentligen slogs mot. De tänkte på sin fiende i termer av utländska, kapitalistiska intressen, och begrep inte att de var i krig med en andlig och ovanjordisk verklighet. Människor som samlades till bön och lovsång visade sig vara uthålligare än en organisation utrustad med förtryckarapparatens alla verktyg och vapen.

---

Elisabeth Braw, *God's Spies: The Stasi's Cold War Espionage Campaign Inside the Church*

Hardcover: 288 sider

Udgiver: WM. B. Eerdmans Publishing Co. (september 2019)